

LEOŠ ŠATAVA*

Historie a proměny odborného zájmu o české etnojazykové menšiny v zahraničí. Problematika deskripce a nástin typologie

ŠATAVA, L.: The development and changes of professional interest in Czech ethno-linguistic minorities abroad – issues of description and outline of typology. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 3, pp. 578-587 (Bratislava).

Emigration from the territory of the present-day Czech Republic can be documented as early as the 16th/17th century. However, Czech migration did not take a mass form until the beginning of the 19th century. Within Europe, it was initially limited to the territory of the Austrian monarchy; later, Czechs also headed to Russia, the Balkan countries, etc. After 1848, there was also a significant migration of Czechs to the USA. In the 20th century, Czech emigration colonies can be found on every continent. In the context of the numerical size of the Czech ethnic group, the emigrant component represents a significant group.

The tradition of observing and studying the causes, situation, development, and prospects of the Czech „compatriot branches“ goes back to the 19th century. This specific field reached its peak after the establishment of Czechoslovakia, in the times of the „First Republic“. The thesis takes a closer look at the professional activities and production of this period. After 1948, on the other hand, the subject of regionalism was practically neglected within the Czech social sciences; a certain revival only occurred from the 1960s/1970s onwards. It is only after 1990 that the scholarly interest in Czech emigration and compatriot groups abroad can be fully studied and analyzed; the thesis comments on some of the published results in this field.

After a brief introduction to the background of Czech emigration and the emergence of compatriot groups, the text concludes with an outline of the typology (current situation) of Czech populations abroad, differentiated according to their degree of ethnolinguistic assimilation.

Czech emigration, history of scientific interest, topic description issues, typology of Czech minorities abroad.

Úvodem

Vystěhovalectví z území dnešní České republiky (vyvolané náboženskými spory a konflikty) je možno dokumentovat již od poloviny 16. století, zejména pak v 17.–18. století (pobělohorští exulanti, další vlny evangelické emigrace). Ještě výraznější – již ekonomicky motivované podoby – však česká migrace nabyla až od počátku 19. století. V rámci Evropy se zprvu omezovala na území Rakouské monarchie (Vídeň, Slavonie, Banát...); později Češi zamířili i do Ruska (zejména na Volyn), balkánských zemí aj. Po roce 1848 také začíná kvantitativně nejvýznamnější hromadné stěhování Čechů do USA, vrcholící v letech před první světovou válkou. Ve 20. století pak již české vystěhovalecké kolonie nalezneme na všech světadílech – včetně tak vzdálených či exotických míst, jako jsou Argentina, Kyrgyzstán či Tahiti.¹ Vedle ekonomické migrace byla v tomto období výrazná i politická motivace (vlivy nástupu nacismu či zlomových let 1948 a 1968).

* Prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc., Katedra etnologie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Nám. J. Herdu 2, Trnava 917 01, Slovensko, ORCID: 0000-0002-7660-6119, leos.satava@ucm.sk

¹ Přes svůj nevelký rozsah je sdělným základním přehledem práce: Brouček, S.: *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2003, jejíž součástí je i přehledná mapa.

V kontextu početní velikosti českého etnika představuje jeho vystěhovalecká složka kvantitativně poměrně výraznou skupinu. U některých (zejména zemědělských) komunit přetrvávalo české vědomí a užívání češtiny – zejména díky náboženské výlučnosti (Zelov v dnešním Polsku), geografické izolaci (rumunský Banát) či průběžnému doplňování novými příchozími ze staré vlasti (USA) – po relativně dlouhou dobu (zčásti až do současnosti). Jiné, především městské komunity, se naopak v průběhu jedné či dvou generací asimilovaly.

Stručný chronologický přehled; problematika deskripce

Tradice observace a studia příčin, situace, vývoje a perspektiv českého vystěhovalectví a života „krajanských větví národa“ sahá hluboko do 19. století (kdy také probíhaly spory o „přirozenost“ či naopak „škodlivost“ emigrace).² Svého vrcholu pak tento specifický obor dosáhl po vzniku Československa, v době „první republiky“. Ve 20.–30. letech 20. století vznikla řada odborných prací, mapujících historii i přítomnost českých a slovenských krajanských komunit v zahraničí. Mnohé z nich si svůj faktografický a dokumentační význam uchovaly až do dnešní doby.³

V roce 1928 bylo také založeno nevládní občanské sdružení *Československý ústav zahraniční* – instituce cíleně (akademicky i ryze prakticky) zaměřená na krajanskou problematiku.⁴ „V letech 1928–1939 Československý ústav zahraniční (ČÚZ) zmapoval krajanské community ve světě, navázal styky s jejich spolky a organizacemi, rozvinul vzájemnou spolupráci a zasloužil se o přiblížení života a potřeb krajanů domácí veřejnosti v Československu. Rozvinul i odbornou publikační činnost a vydával časopis pro krajany, v němž kladl důraz na podporu dobrého vzájemného vztahu vlast – krajané. O krajanech ve světě se hovořilo jako o živé větvi národa doma ve vlasti. Od roku 1934 ČÚZ pořádal tzv. Masarykovy dny československého zahraničí, spojené s výstavami o životě krajanů a s propagací formou přednášek, relací v rozhlasu a s články v domácím tisku.“⁵

Od roku 1929 působila v ČSR i *Společnost pro studium menšinových (národnostních) otázek*, vydávající časopis *Národnostní obzor*.

Po roce 1945 (resp. 1948) však již v Československu nebylo na zmíněnou tradici intenzivního a cíleného zájmu o krajanský svět navázáno; uvedený fenomén se také výrazně politizoval. Činnost Československého ústavu zahraničního sice v omezené míře pokračovala i nadále, avšak „...již se nespolečně pracovalo se všemi krajany na světě, ale jen s prověřenými a socialisticky nakloněnými spolky a sdruženími. Činnost ČÚZ byla více propagační a propagandistická. V této etapě se několikrát i zvažovalo zrušení ČÚZ a splnutí s jinou organizací či institucí. Zabránil tomu jen nesouhlas a odpor krajanů a hrstky domácích stoupenců Československého ústavu zahraničního.“⁶

² Šembera, A. V.: Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají. Příspěvek k etnografii Československé. In: *Časopis Musea království Českého*, 1876, roč. 50, s. 393–418, 647–685.

³ Auerhan, J.: Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí. Praha: Orbis, 1935; Auerhan, J.: Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. In Horák, J. – Chotek, K. – Matiegka, J. (eds.): *Československá vlastivěda, řada II. Národopis*. Praha: Sfinx, 1936, s. 97–139; Auerhan, J.: Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. Praha: Jan Auerhan, 1937; Auerhan, J. – Turčín, R.: Češi a Slováci za hranicemi. In Kapras, J. (ed.): *Československá vlastivěda, díl V. Stát*. Praha: Sfinx, 1931, s. 497–512; Folprecht, J.: Naši krajané v cizině. Praha: Václav Petr, 1940; Klíma, S.: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha: J. Otto, 1925; Pluhař, J.: Češi a Slováci doma a za hranicemi. Praha: Josef Pluhař, 1935; Střejček, K.: Průvodce po československém zahraničí. Praha: Komenský, 1938.

⁴ Zásadní postavou při založení a činnosti ústavu byl Jan Auerhan; viz Hürský, J.: *Univ. Doc. Dr. Jan Auerhan. Život a dílo*. Praha: Československý ústav zahraniční, 1946. K instituci samotné viz Brouček, S.: *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního*. Praha: Československý ústav zahraniční, 1985.

⁵ Československý ústav zahraniční; Historie <<http://www.csuz.cz/index-1.html>> [30.6.2023]

⁶ Československý ústav zahraniční; Historie <<http://www.csuz.cz/index-1.html>> [30.6.2023]

Ve společenskovědních oborech nebyla v českém prostředí 50. let 20. století krajanská problematika téměř vůbec reflektována či analyzována. (Poněkud větší význam si uvedená tematika udržela na Slovensku.) Limitovaný zájem o český krajanský svět mohl souviset – vedle politických důvodů – také s tím, že v převažujícím celospolečenském náhledu jako by tyto skupiny již nebyly relevantní součástí českého etnického celku a národní historie. Tím se český kontext výrazně liší kupř. od Polska, Švédska, ale i zmíněného Slovenska...⁷

Určité, relativně skromné výzkumy českých menšin v zahraničí (zejména Rumunsko, Jugoslávie, Polsko) lze opět zaznamenat teprve od 60. let 20. století.⁸ Krajanský fenomén se tak opět částečně tematizuje⁹ – v 70.–80. letech se stále výrazněji objevuje na stránkách etnografických časopisů (především Český lid) a i v několika samostatných publikacích.¹⁰ Významnou odbornou platformou se stala ediční řada *Češi v cizině*, vycházející od roku 1986.¹¹

K zásadní změně však dochází teprve po roce 1990. Na řadě akademických pracovišť (zejména na ÚEF/EÚ AV ČR [Etnologický ústav Akademie věd České republiky]) jsou od této doby krajanská a migrační témata cíleně sledována a rozpracována; uplatňují se také nové přístupy v duchu aktuálních společenskovědních paradigmat. Počet publikačních výstupů reflektujících danou problematiku se výrazně navýšil.¹² V kontextu českého vystěhovalectví a krajanských skupin vznikla řada monografií, obsáhlejších případových studií či sborníků ze symposií věnovaných problematice vystěhovalectví a krajanského světa.¹³ Nejedná se však pouze o produkci odborných pracovišť; zejména po roce 2000 se téma stalo poměrně frekventovaným i u individuálních autorů zvenčí ryze akademického světa.¹⁴

Ocenit je třeba také snahy o užší provázání s představiteli krajanských spolků a organizací, které se mj. projevilo v uspořádání řady setkání a konferencí, pořádaných nejen v rámci akademických pracovišť, ale pod záštitou státních institucí.

Nosné shrnutí a kritické zhodnocení dosavadního studia českých migrací 19./20. století přinesl sumarizující text Karla Nešpora z roku 2005.¹⁵ Autor v textu vymezuje 21 emigračních i imigračních pohybů, které v uvedeném období ovlivnily či dosud ovlivňují dějiny českých zemí. Ve druhé části studie pak definuje tři (české) společenskovědní přístupy ke studiu migrací: 1/ historické studium; 2/ etnografické a antropologické studium; a 3/ autobiografie a „semi-analýzy“ emigrantů. Jako nedostatky českého odborného diskurzu na poli migračních studií Nešpor

⁷ Ani na poli české beletrie nikdy nevznikla tak významná a pro „národní mýtus“ natolik formativní práce, jako je románový cyklus *Vystěhovalci* švédského autora Vilhelma Moberga z let 1949–1959.

⁸ Při ČSAV vznikla v této době Komise pro dějiny krajanů Čechů a Slováků v zahraničí, vydávající v letech 1963–1969 i svůj bulletin.

⁹ Nejvýraznější postavou byla v tomto kontextu Iva Heroldová.

¹⁰ I v tomto období však česká produkce na daném poli nesnese srovnání se slovenskou částí státu, kde bylo vydáno mj. obsáhlé dvousvazkové kompendium *Slováci vo svete*. 1. díl (Bielik, F. a kol., ed.) Martin: Matica slovenská, 1980; 2. díl (Širácky, J. a kol., ed.) Martin: Matica slovenská, 1980, resp. další monografie ke krajanské problematice – kupř. Jakešová, E.: *Vystěhovalectvo Slovákov do Kanady*. Bratislava: Veda, 1981.

¹¹ *Češi v cizině* (12 svazků), Praha: ÚEF ČSAV/ÚEF/EÚ AV ČR, 1986–2004. Pro srovnání: sborník *Slováci v zahraničí* (vydavatel Ústav pre zahraničných Slovákov MS) vznikl již v roce 1971 a vychází doposud.

¹² Výrazná je v daném období zejména systematická badatelská a organizační aktivita a publikační produkce Stanislava Broučka, dále také Zdeňka Uherka a dalších pracovníků ÚEF/EÚ AV ČR.

¹³ Kupř. Hrubý, K. – Brouček, S.: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Karolinum, 2000.

¹⁴ Výrazně se tato skutečnost projevila mj. v souvislosti se silicí publikační produkci týkající se čechoamerického světa, jež byla ještě na přelomu 20.–21. století spíše ojedinělá.

¹⁵ Nešpor, K.: *České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium*. In: *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 2, s. 245–284.

výslovně zmiňuje absentující „zavedenou“ teorii,¹⁶ dále také tradicionalistickou orientaci a konečně také disproporčnost studovaných tematických okruhů.¹⁷

Až do současnosti lze také zaznamenat pouze dva výraznější publikační pokusy o shrnující přehledy historie a aktuální situace českých komunit v zahraničí:

1/ V roce 1996 vyšel – jako určité mezishrnutí dosavadních poznatků – sborník ÚEF AV ČR *Češi v cizině 9*,¹⁸ který si kladl za cíl i metodologický posun od dříve dominantní deskripce k analýze a interpretaci sledované tematiky. V úvodu publikace editor (Stanislav Brouček) současně vymezil hlavní okruhy zájmu, resp. pohledu na české vystěhovalcké komunity, tj. vyhodnocení základní literatury; příčiny, důvody a periodizace vystěhovalectví; charakter vystěhovalectví; místa usídlení a početní údaje; kulturní, sociální a politické aktivity; současný stav a stupeň asimilace.

Brouček také v daném kontextu mj. zdůrazňuje tři fáze pohledu na fenomén migrace: 1/ příčiny vystěhovalectví v kontextu modelu „push–pull“; 2/ transfer a první kontakt s novým prostředím; 3/ adaptační, akomodační a asimilační fáze.

2/ Prozatím nejobsáhlejším novodobým kompendiem historie i současnosti českých krajan-ských komunit je pak práce Jaroslava Vaculíka: *České menšiny v Evropě a ve světě* z roku 2009.¹⁹ Autor ve svém komplexním, i když kvalitativně ne zcela vyváženém přehledu krajan-ských komunit dokázal shromáždit velké množství údajů, cenných z faktografického a dokumentačního hlediska. Metodologickým pojetím však navazuje spíše na tradici meziválečného pozitivistického a primordialistického přístupu k tematice českého menšinového světa. Práce se proto setkala i s kritikou v kontextu toho, že její: „...příliš primordialistická perspektiva (...) nám představuje ‚český lid/národ‘ jako neměnní se a trvalou konstantu.“²⁰

V dané souvislosti je zřejmé, že snahy o deskripci, analýzu a interpretaci fungování českých krajan-ských komunit se stále potýkají s řadou nedořešených metodologických problémů. Zcela zásadní je otázka, jak na zmíněné komunity nahlížet a jak k nim odborně přistupovat. V kontextu zmíněného primordialistického konceptuálního prizmatu či linie výrazně hrozí nebezpečí nežádoucí statičnosti pojetí „češství“ a české identity jako stabilní, žádoucí a (a priori) vlastně „jedině správné“ entity, zdánlivě nezávislé na proměnách v čase, teritoriu či společenských a ekonomických souvislostech.

Takovýto přístup je v současnosti v kontextu aktuálně převládajících etnologických, resp. sociálně antropologických paradigmat²¹ oprávněně odmítán, kritizován jako anachronismus či je dekonstruován. Zároveň však hrozí nebezpečí, že mechanické přizpůsobování se a podléhání „up to date“ akademickým trendům odsune deskripci krajan-ské a menšinové problematiky na ryze salonní, „postmoderní“ rovinu – zatímco v běžném přístupu k tematice u velké většiny populace stále dominuje „lidový“ primordialistický přístup na bázi „všedního nacionalismu“ (*banal nationalism*).²²

Určitým syntetizujícím řešením by tak mohlo být promyšlené vyvažování obou zmíněných tendencí – tedy navazování na dokumentační „esencialistickou“ tradici, jejíž zjištění jsou však

¹⁶ V tomto kontextu je možno zmínit pozdější přírůstek: Uherek, Z.: Migrace ve společenských vědách. In Uherek, Z. – Ošťádalová, Š. – Honusková, V. – Günter, V.: Migrace. Historie a současnost. Ostrava: PANT, 2015, s. 31–48.

¹⁷ Nešpor, K.: České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. In: Soudobé dějiny, 2005, č. 2, s. 272–284.

¹⁸ Češi v cizině 9 (Brouček, S., ed.). Praha: ÚEF AV ČR, 1996.

¹⁹ Vaculík, J.: České menšiny v Evropě a ve světě. Praha: Libri, 2009. Za určitý „předstupeň“ tohoto titulu je možno považovat práci Vaculík, J.: Češi v cizině 1850–1938. Brno: Masarykova univerzita, 2007. Srovnatelným slovenským pandánem je pak práce Bartalská, L. (ed.): Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 2001.

²⁰ Recenzentka Klára Štrohsová in: AntropoWebzin 2/2010; <<http://www.antropoweb.cz/cs/jaroslav-vaculik-ceske-mensiny-v-evrope-a-ve-svete>> [30.6.2023]

²¹ V kontextu přístupu k proměnám etnicity mj. koncept „superdiverzity“ v intencích S. Vertovece.

²² Billig, M.: Banal Nationalism. London: Sage Publications, 1995.

hlouběji analyzována a obohacována o prizmata dnešní doby. Inovativní přístupy a úhly pohledu k vystěhovalecké a krajanské tematice jsou bezpochyby žádoucí a užitečné; neměly by však sklouznout do intelektuálních cvičení na úkor vlastního obsahu.

I když české společenské vědy (zejména etnologie/sociální antropologie a historie) dokázaly v uplynulých třech dekadách zaplnit řadu bílých míst na poli studia migrací českého etnika a krajanských skupin v zahraničí, řada nedořešených metodologických i tematických míst před nimi stále ještě stojí.

Procesy vzniku a vývoje krajanského světa

Postižení a zobecnění mechanismů fungování vývoje českých emigrantských komunit, které vyústily v jejich různorodé typy, je poměrně obtížné. Při formování závěrů je třeba vzít v potaz celou řadu vývojových tendencí, konkrétních situací ale kupř. i nahodilostí.

V daném kontextu působí celá řada významných faktorů. „Ty počínají především velikostí migrační skupiny, kompaktností osídlení, sociálním a ekonomickým prostředím, ve kterém migranti před svým odchodem žili a do kterého se přesídlili, kulturní úrovni migrantů, v níž mohou být zjevně nebo latentně obsaženy cíle migrace. Mezi cíli pak může být i jasně formulovaná snaha například přijmout migraci jako nevyhnutelný projev života v jinoetnickém prostředí nebo i jiné ještě méně typické záměry.“²³

„Přesazeny do cizího prostředí vyvíjejí se jen ty jevy, které mají v nových podmínkách své ekonomicko-společenské opodstatnění a perspektivu dalšího vývoje. Ostatní ustnou na tom stupni, který byl v zemi před vydělením menšiny. Dalším vývojem v jinonárodním prostředí některé z těchto jevů mizí, jiné tradováním z generace na generaci se konservují.“²⁴

Rozdíly v uchovávání etnických znaků a specifik, stejně jako jazyka, mohou být velmi značné – od rychlé asimilace během jedné generace přes pomalý, plynulý adaptační, akulturační a posléze asimilační proces, až k uchovávání etnické identity, kulturních znaků a jazyka v jinoetnickém prostředí (mnohdy i po velmi dlouhou dobu). Imigrantská minoritní skupina navíc v procesu akulturace rovněž většinou alespoň zčásti, často pak i podstatně ovlivňuje také příslušníky domácího (majoritního) etnika.

Vztah mezi mírou uchovávání etnické identity a jazyka vystěhovaleckých populací na jedné straně a rychlostí, stupněm či formou asimilace na straně druhé závisí na celé řadě faktorů. Jako hlavní z nich je možno uvést: 1/ geografické podmínky nového prostředí; 2/ demografické hledisko (počet, kompaktnost, míra endogamie...); 3/ forma osídlení (vesnice – město); 4/ typ zaměstnání emigrantů; 5/ příčiny vystěhovalectví; 6/ stupeň ekonomického, politického a společenského vývoje menšiny; 7/ náboženské aspekty; 8/ stupeň etnické identifikace; 9/ společenský řád nového prostředí.²⁵

Je třeba rovněž připomenout, že emigranti nejsou po společenské stránce obrazem celé mateřské společnosti, neboť nezahrnují všechny její sociální skupiny. Proto ani kultura imigrantů není obrazem celé mateřské národní kultury...²⁶ Sociologové také upozorňují na fakt, že emigranti jsou vlastně jedinci, kteří již nejsou pod kontrolou tradice, ale kteří ještě nejsou s to utvářet si život bez ohledu na tuto tradici.²⁷

²³ Brouček, S.: Předmluva. In: Češi v cizině 9 (Brouček, S. ed.) Praha: ÚEF AV ČR, 1996, s. 6-7.

²⁴ Heroldová, I.: Život a kultura českých exulantů z 18. století. Praha: ÚEF ČSAV, 1971, s. 2.

²⁵ Heroldová, I.: Život a kultura českých exulantů z 18. století, c. d., s. 3-4; Wirth, L.: The Problem of Minority Groups. In Linton, R. (ed.): The Science of Man in the World Crisis. New York: Columbia University Press, 1945, s. 352-354.

²⁶ Heroldová, I.: Některé poznatky z etnografického výzkumu jugoslávských Čechů. In: Slováci v zahraničí. 6. Martin: Matica slovenská, 1980, s. 91.

²⁷ Thomas, W. I. – Znaniecki, F.: Chłop polski w Europie i Ameryce. 5. díl: Organizacja i dezorganizacja w Ameryce. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976, s. 18.

Demografické činitele, zejména početní velikost menšiny, fakt míry jejího kompaktního či naopak rozptýleného či míra endogamie hrály, ve spojitosti s dalšími faktory (věk vystěhovalců stěhování se jednotlivců nebo celých rodin, druhotná či zpětná migrace aj.), důležitou úlohu. Nepočtené a rozptýlené skupiny podléhaly, až na některé výjimky (rumunský Banát), záhy asimilaci. Ale ani v tomto kontextu nelze mechanicky klást rovnítko mezi velikostí menšiny a její schopností udržet si v jinoetnickém prostředí svébytné etnické rysy a vlastní jazyk. Je třeba brát v úvahu i další činitele – mj. hospodářskou a kulturní vyspělost populace, formu zaměstnání migrantů, vlivy nového společenského a politického systému aj.

Zaměstnání vystěhovalců mělo obvykle na život menšiny vliv zcela zásadního rázu. Při jistém zjednodušení je možno zobecnit, že zemědělské populace bývají konzervativnější v dodržování tradičních forem materiální a duchovní kultury (izolovanost, nízká míra migrace, vázanost k půdě...). Tradiční lidová kultura se ovšem jako model může uchovávat opět jen v adekvátním (analogickém) prostředí; v případech usídlení se emigrantů v průmyslových centrech rychle mizí.²⁸

Prakticky čistě či převážně zemědělské byly české osady v Chorvatsku, Banátu, na Volyni, na Krymu nebo v některých oblastech USA (Texas, Nebraska, Wisconsin...). Vcelku je podíl zemědělského obyvatelstva mezi českými vystěhovalci v novém prostředí odhadován na 70 %.²⁹ Jinde (Videň, Chicago, New York, Cleveland, francouzské hornické oblasti) dominovalo osídlení městské. Avšak i zde můžeme zejména v počátečních stadiích pozorovat tendenci usazovat se kompaktně v jednotlivých ulicích a celých čtvrtích.

České krajanské menšiny se ve většině případů snažily asimilačnímu tlaku čelit; docházelo k zakládání krajanských spolků, organizování národního školství a tisku aj. Výrazným prvkem, podle něhož je možno stanovit stav etnického vědomí a vitality dané populace, je její endogamnost – jako závazný faktor seskupování se na základě etnické identity. Dalším významným fenoménem je otázka uchovávání jazyka – jeho udržení se ovšem nemusí krýt s rovinou etnického vědomí (a *vice versa*).

Při komparaci příkladů z historie české emigrace se tak naskytanou mnohé zajímavé pohledy. Např. velkoměstská česká kolonie v New Yorku disponovala již v 19. století čilým kulturním životem a vydávala i velké množství řadu periodik (včetně řady deníků!), zatímco zhruba stejně početná česká populace v chorvatské Slavonii (Daruvarsko) nevydávala jediný časopis. V současnosti jsou již Češi v New Yorku téměř asimilováni, zatímco daruvarští Češi dosáhli vrcholu svých kulturních aktivit teprve v období po druhé světové válce³⁰ a dodnes vykazují výraznou etnojazykovou vitalitu.

Nástin typologie českých krajanských komunit

České etnické (jak vystěhovalecké, tak v menší míře i autochtonní – změnou hranic vzniklé) populace v zahraničí prošly v kontextu uchovávání etnické identity a jazyka v závislosti na celé řadě faktorů různým vývojem, během něhož se v průběhu dvou století vytvořilo kvalitativně několik výrazných a odlišných typů.³¹

²⁸ Heroldová, I.: Život a kultura českých exulantů z 18. století, c. d., s. 11.

²⁹ Heroldová, I.: Život a kultura českých exulantů z 18. století, c. d., s. 11.

³⁰ Srov. vydání sborníku poezie chorvatských Čechů v Československu: Vzdálený hlas. Čeští básníci z Jugoslávie (Nečas, J. ed.) Praha: Melantrich, 1978.

³¹ Srov. obdobný pokus o rozčlenění českých krajanských (ovšem prakticky pouze evropských) komunit podle míry jejich etnojazykové vitality do čtyř typů: Auerhan, J.: Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. In Horák, J. – Chotek, K. – Matiegka, J. (eds.): Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha: Sfinx, 1936, s. 138-139.

1. Výrazné přetrvání etnické identity a jazyka

Příkladem mimořádně úspěšného dlouhodobého přetrvání etnické identity a českého jazyka jsou *Češi v rumunské části Banátu*.³² V několika vesnicích, založených ve 20. letech 19. století, přetrval díky izolaci v hornatém terénu tradiční „český“ materiální a duchovní svět takřka intaktně až do konce 20. století, zčásti i do současnosti. Hlavním prostředkem komunikace byly (a ještě dodnes zůstávají) české dialekty, v posledních desetiletích však stále více ovlivňované na poli slovní zásoby a syntaxe rumunštinou. Po roce 1990 však dochází k rozpadu zmiňované české enklávy – velká část jejích příslušníků již odešla jako reemigranti do České republiky, další do velkých rumunských měst aj. V současnosti tak žije ve zmíněných obcích maximálně 2 000 Čechů (převážně vyššího věku). Pozoruhodným momentem je skutečnost, že i když předkové banátských Čechů odešli ze staré vlasti ještě před plným prosazením se národního obrození,³³ došlo i u nich i v geografické izolaci díky následným kontaktům s českými zeměmi (Československem), působení českých učitelů aj. ke vzniku novodobého českého etnického vědomí.

Podobný vývoj se odehrál i v souvislosti s *volyňskými Čechy*, kteří se od 60. let 19. století usazovali v regionu Volyň (tehdejší Rusko, dnešní západní Ukrajina).³⁴ V období mezi dvěma světovými válkami žili v počtu 40 000–50 000 osob na území na rozhraní tehdejšího Polska a SSSR. Avšak ani po osmdesátiletém oddělení vývoji od jádra národa však neztratili silné etnické vědomí a vazby na zemi původu. Volyň tak byla chápána i generacemi, které se zde již narodily, spíše jen jako žitý prostor či domov – nikoliv plnohodnotná „vlast“ v emočním smyslu slova. Po roce 1945 se pak prakticky všichni volyňští Češi navrátili do Československa; na současné Ukrajině žije již jen zlomek původní české populace.³⁵ Pokud jde o jazykovou stránku – přes určité stopy ukrajinského vlivu zůstala čeština na Volyni překvapivě zachovaná a jazyková stránka tak nijak nebránila začlenění do života ve staré vlasti.

2. Limitovaná forma etnicity a jazyka

Příkladem tohoto typu mohou být *Češi v chorvatské Slavonii*, usazující se v tomto regionu v okolí města Daruvar již od přelomu 18.–19. století. Jejich počet pozvolna klesá; v cenzu z roku 2021 udalo českou národnost necelých 8 000 osob.³⁶ Přes přetrvávající uchovávání etnické sebeidentifikace a češtiny jako komunikačního jazyka již u této skupiny došlo k oslabení etnojazykové vitality. Také emocionální vazba na „starou vlast“ není tak silná jako u předchozího typu: dochází k prolnutí české (etnické) identity s chorvatskou (státní) identitou. Mnozí chorvatští Češi se tak při jistém zobecnění cítí být spíše občany chorvatského státu, majícími určité etnické vědomí a kulturní specifika. Přesto u řady z nich dosud přetrvává používání češtiny (často již ovšem výrazně ovlivněné chorvatštinou) a také zájem o kontakty se starou vlastí.

3. Kvalitativní posun na poli identity a jazyka

Třetí typ českých zahraničních komunit je již charakterizován změnou ve sféře sebeidentifikace. Typickým příkladem této skupiny českých minorit v zahraničí je zdaleka nejpočetnější

³² Jech, J. – Secká, M. – Scheufler, V. – Skalníková, O.: České vesnice v rumunském Banátě. In: *Češi v cizině*. 5. ÚEF AV ČR, 1992.

³³ Hroch, M.: *Na prahu národní existence*. Praha: Mladá fronta, 1999.

³⁴ Vaculík, J.: *Dějiny volyňských Čechů*. Díl I. Praha: Sdružení Čechů z Volyň a jejich přátel, 1997; Díl II.: Praha: Sdružení Čechů z Volyň a jejich přátel, 1998; Díl III.: Brno, Masarykova univerzita, 2001; Martinková, D.: *Na pozvání cara. Příběh Čechů na ruské, polské, sovětské a ukrajinské Volyni*. Praha: Sdružení Čechů z Volyň a jejich přátel, 2021.

³⁵ Mnozí z nich se také po roce 1990 v rámci organizovaných akcí i individuálně přestěhovali do České republiky.

³⁶ Kokaisl, P. – Chudlařská, L. a kol.: *Češi v Chorvatsku*. Praha: Nostalgie, 2012; Matušek, J.: *Češi v Chorvatsku*. Daruvar: Jednota, 2018.

vlna české emigrace, tj. *čechoamerická komunita v USA*,³⁷ vznikající v této zemi postupně od poloviny 19. století. České etnické vědomí se u dalších generací zmíněné krajanské populace postupně posunulo do pozice „vědomí původu“; v multietnickém prostředí USA s dominancí anglofonní složky bylo (zejména od období mezi dvěma světovými válkami) nahrazeno identifikací s americkou občanskou společností.³⁸ Vědomí původu však jistě míry přetrvává a doposud zčásti funguje v kontextu kulturního vymezování se skupiny.³⁹ Statistická (mnohdy vysoká) čísla o počtu osob „českého původu“ ve Spojených státech však mají pouze základní orientační hodnotu.⁴⁰

Pokud jde o jazykovou stránku, zůstávala pozice češtiny v USA (i v souvislosti s průběžným doplňováním českých komunit novými příchozími) relativně silná až do první světové války a místy až do 30. let 20. století. Poté již dochází také k postupnému mizení češtiny jako jazyka každodenního života a kolem druhé světové války i ukončení jejího předávání novým generacím v rámci jazykového posunu (*language shift*).⁴¹ V izolaci a pod tlakem angličtiny postupně docházelo k ochuzování „americké češtiny“, rozpadu norem a vzniku nové jazykové formy, tzv. *kvazistandardu*.⁴² Český jazyk se tak z velké části posunul z role komunikačního jazyka do funkce symbolu etnického původu. Je však třeba konstatovat, že tento proces probíhal postupně (cca 100–150 let) a nebyl jednotný na celém území USA.

Podobný vývoj jako u Čechoameričanů by bylo možno doložit také např. u *videňských Čechů v Rakousku*.⁴³ Zde je ovšem možnost zobecnění značně ztěžována skutečností, že vedle „tradičních“ rodin videňských Čechů, mnohdy s kořeny sahajícími hluboko do 19. století, je ve Vídni možno zaznamenat i pozdější vlny českých příchozích (zejména po roce 1948, 1968 a konečně od 90. let 20. století). Uvedené skupiny jsou v etnojazykovém kontextu či pokud jde o jejich vitalitu kvalitativně značně rozdílné.

4. Specifické případy

Posledním klasifikovaným typem jsou některé atypické příklady. Ty zahrnují zejména komunity vzniklé v souvislosti s oddělením se určité autochtonní – kulturně a jazykově „české“ – populace od jádra národa ještě před vznikem novodobého českého etnického vědomí po roce 1800.

Jako typické zástupce této skupiny je možno uvést *kladské Čechy* v dnešním Polsku.⁴⁴ Území Kladska bylo odděleno od českých zemí již v polovině 18. století, kdy připadlo Prusku. Místní

³⁷ Šatava, L.: Migrační procesy a české vystěholectví do Ameriky. Praha: Univerzita Karlova, 1989; Dubovický, I. – Kraft, D. – Secká, M.: Češi v Americe. Praha: Pražská edice, 2003; Vlha, M.: Mezi starou vlastí a Amerikou. Brno: Matice moravská, 2016; Dubovický, I.: Češi v Americe a česko-americké vztahy v průběhu pěti století. Praha: Epocha, 2018.

³⁸ Dubovický, I.: Češi v USA – otázka identity. In: Český lid, 1996, roč. 83, č. 3, s. 229–247; Jaklová, A.: Proměny etnické a kulturní identity českých přistěhovalců ve Spojených státech amerických. In: Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2014, č. 3.

³⁹ K tomu přispělo i zvýšení zájmu obyvatel USA o své etnické kořeny, datující se od 60. let 20. století, které v intencích kulturního pluralismu nahradilo předchozí žádoucí ideál „tavícího kelímku“ (*melting pot*).

⁴⁰ Kupř. podle cenzu k roku 2019 žilo ve Spojených státech 1,295 mil. osob „českého původu“ – tj. 0,39 % americké populace; dále 441 000 „Čechoslováků“.

⁴¹ Ten ovšem v různých částech a prostředích USA přetrvával různě dlouho – ve městech většinou 1–2 generace, v rámci rozptýleného farmářského osídlení (Texas) dokonce až 4–5 generací; Kučera, K.: Český jazyk v USA. Praha: Univerzita Karlova, 1990, s. 44–65.

⁴² Kučera, K.: Český jazyk v USA, c. d., s. 151–201.

⁴³ Kosíková, J. – Pospíšilová, J. – Tonciová, M.: Česká menšina v Rakousku – do roku 1945. In: Češi v cizině. 9. (Brouček, S., ed.) Praha: ÚEF AV ČR, 1996, s. 105–113; Mayer, V.: Češi ve Vídni – situace po roce 1945. In: Češi v cizině. 9. (Brouček, S., ed.) Praha: ÚEF AV ČR, 1996, s. 114–120.

⁴⁴ Kubín, J. Š.: České Kladsko. Praha: Národopisná společnost čsl., 1926.

populace tzv. „Českého koutku“, která se (aniž změnila místo pobytu) ocitla za státní hranicí, tak neprošla národním obrozením a konstituováním se moderního českého národa, ztratila pocit sounáležitosti s českým etnikem a postupně se začala pokládat za „Prusy“, resp. později za loajální „Němce“.⁴⁵ Paradoxem je, že současně se u ní až do druhé poloviny 20. století v plné míře uchoval relativně nedotčený český jazyk a řada prvků tradiční české materiální a duchovní kultury.⁴⁶ Po roce 1945 pak většina kladských Čechů (dobrovolně i z donucení) přesídlila do Německa, menší část také do Čech.

Jiným příkladem mohou být „*Moravci*“ – specifická autochtonní populace sídlící v oblastech Ratibořska a Hlubčicka v polském Slezsku, nemajících přes jazykovou blízkost prakticky žádný pocit sounáležitosti s českým etnikem.⁴⁷ Také tato skupina je dnes již téměř asimilována.

Závěrem

Z výše uvedeného vyplývá, že o českých krajanských komunitách nelze hovořit jako o stejnorodém celku. Vždy je třeba vzít v úvahu míru jejich etnické a jazykové asimilace – zejména formu a intenzitu jejich sebeidentifikace a funkci a pozici jazyka. Přes postupné oslabování a kvalitativní změny český krajanský svět stále žije. Pro mnohé členy českých menšinových komunit je fakt uvědomování si původu, stejně jako (alespoň) částečná znalost češtiny a možnost jejího – i když často již spíše jen symbolického – užití stále významnou složkou jejich života.

Stejně tak krajanská tematika rezonuje i ve „staré vlasti“. O tom svědčí jak společenskovědní produkce na dané téma, tak i organizování jejich návštěv či pořádání konferencí pod patronátem státních orgánů a institucí České republiky. Významným prvkem je i vysílání učitelů češtiny ke krajanským komunitám v zahraničí.⁴⁸ Uvedenými formami se vědomí původu a zájem o české realie přenáší do dalších generací; alespoň v omezené míře dochází také ke vzniku „nových mluvčích“ (*new speakers*) – tj. osob, které již znalost češtiny nabyly jinou formou než v procesu socializace.

Historie českého krajanského světa i odborného zájmu o něj tak není ani zdaleka u svého konce. Bude jistě odborně i lidsky zajímavé sledovat, jak se tento fenomén nadále vyvine a kam se posune v průběhu 21. století.

The development and changes of professional interest in Czech ethno-linguistic minorities abroad – issues of description and outline of typology

Leoš Šatava

Emigration from the territory of today's Czech Republic can be documented as early as the 16th-18th centuries. However, Czech (primarily economically motivated) migration took on even more pronounced forms from the beginning of the 19th century. At this time, Czechs migrated mainly to Eastern and South-Eastern Europe, but later mainly to the USA.

In the context of the numerical size of the Czech ethnic group, its emigrant component represents a quantitatively relatively significant part. In some communities, the Czech consciousness and the use of the Czech language persisted for a relatively long time (partly until the present day). Others, especially urban populations, on the contrary assimilated quickly.

⁴⁵ Německy hovořící obyvatelé Kladska však kladské Čechy nadále vnímali jako cizorodou skupinu.

⁴⁶ Právě v Kladsku měli ještě v 50. letech 20. století čeští folkloristé (např. Jaromír Jech) možnost sbírat lidová vyprávění, která již na území vlastních Čech vymizela (kupř. pohádky).

⁴⁷ Ratibořský, J.: Češi na Ratibořsku a Hlubčicku. Hornoslezská Haná. Praha: Orbis, 1946.

⁴⁸ Včetně geograficky tak vzdálených regionů jako je argentinské Chaco.

The tradition of observing and studying the causes, situation, development and perspectives of Czech emigration and the life of the „expatriate branches of the nation“ goes back deep into the 19th century. This specific field reached its peak after the creation of Czechoslovakia, during the interwar period.

On the contrary, in the 1950s, the politically sensitive issue of compatriots was hardly reflected or analysed at all. Although this situation has changed since the 1960s/1970s the atmosphere partially changes; however, a fundamental change occurred only after 1990. From that time on, expatriate and migration topics were targeted and developed at numerous academic workplaces; current new approaches are also applied. Especially after 2000, the number of publications reflecting on the given issue increased significantly. Up to now, however, only two broader attempts to publish summarizing overviews of the history and current situation of Czech communities abroad can be noted. Obviously, efforts to describe, analyse and interpret the functioning of Czech expatriate communities are still faced with several unresolved methodological problems.

Moreover, it is also necessary to consider the different development of Czech emigrant communities – over two centuries, several qualitatively distinct and different types were, thus, created: 1/ *significant persistence of ethnic identity and language* (Czechs in the Romanian part of the Banat, or Volhynian Czechs); 2/ *limited form of ethnicity and language* (Czechs in Croatian Slavonia); 3/ *a qualitative shift in the field of identity and language* (the Czech American community in the USA, Czechs in Vienna); 4/ *some specific cases* (e.g., Czechs of the Kłodzko region in today's Poland).

Czech expatriate communities cannot, therefore, be spoken of as a homogeneous whole. The degree of their ethnic and linguistic assimilation must always be considered – especially the form and intensity of their self-identification and the function and position of language. However, despite gradual weakening and qualitative changes and shifts, the history of the Czech expatriate world (as well as professional interest in it) is far from over.